

P.A. MUNCH
SAMLEDE AFHANDLINGER II
1849-1851
CHRISTIANIA 1874.

-274-

**Om Finmarkens politisk-commercielle Forhold til
den norske Stat.¹**

Finmarken regnedes i Oldtiden til Norge, ansaaes dog ikke som et egentligt Fylke eller en Provinds af Riget, men mere som et Skatland, i hvis indre Anliggender de norske Konger eller deres Befuldmægtigede ikke blandede sig, naar blot den Indtægt, som deraf tilfaldt Kronen, blev ubeskaaren. Ved flere Leffligheder tales endog om en egen Konge over Finnerne, ihvorvel det ej kan negtes, at en saadan Konges eller slige Kongers Tilværelse bliver noget problematisk alene af den Omstændighed at de til forskjellige Tider kaldes Mattull eller Møttull, hvorved de noget nær komme i samme Categorie, som Middelalderens bekjendte fabelagtige *Prest Johan*. Allerede samtidigt med Ragnar Lodbrok (c. 760) omtaler Saxo en *Matullus Finmarchicæ dux*; ifølge Fagrskinna blev Gunhild Kongemoder opfostret hos Møttull Finnekonge (c. 920); og i Beretningen om Thorer Hund (e. 1030) forekommer Møttull igjen. Navnet synes altsaa at have været ligesaa constant for de foregivne Konger i Finmarken, som Godmund for Kongen paa Glæsisvall.

1 [Se Ant. Russes, II. S. 393-94].

2 Ann. f. nord. Oldk. 1860 [som udkom 1863, kort før M.s Død; Affhandlingen er forfattet omkr. 1850 for at optages i "Antiquités Russes"].

-275-

Om vi derfra skulle slutte til, at ingen saadan Konge eller overhoved ingen Finnekonge har været til, men at Sagnet derom blot er opstaaet blandt Nordmændene, bliver vanskeligt at afgjøre. Finnernes nomadiske Levemaade synes visselig ikke at kunne have begunstiget nogen formelig Kongemagt iblandt dem. Dog bør det ej lades ud af Betragtning, at de islandske Annaler fra en Tid, hvori man maa tillægge dem ubetinget Troværdighed, nemlig ved 1313, lade en Finnekonge ved Navn Martin komme til Kong Haakon Magnussøn den

ældre. Eller skulde endog Navnet Martin være en Reminiscent af Møttull? Kan man nu paa Grund af denne Martin ikke vel benegte en Finnekonges Tilværelse, saa kan man dog neppe antage ham for at have været andet eller mere, end en Art af Forstander eller Høvding; om formelig Kongemagt kan der vist ej være Tale.

Ved Finner forstaaes i Sagaerne stedse det Folk, som Nordmændene endnu kalde Finner, Svenskerne Lapper, nemlig ikke Finlænderne, uagtet dog det nuværende Finland ogsaa da kaldtes saaledes, eller idetmindste den sydlige Deel, de egentlige Jemers (Hæmelaine) Hjem. Thi der skjælnes stedse mellem Kvæner (Kainulaine) og Finner (Hæmelaine). I "Hversu Noregr bygdist" og "Fundinn Noregr" kaldes de Lande, der laa øst for den botniske Bugt, Kvænland og Finland. Af Egils Saga Cap. 14 sees, at Kvænland paa Harald Haarfagres Tid antoges at ligge mellem Helsingeland og Finland; ligeledes af Cap. 17, at Thorolf, efterat være dragen fra Helgeland over Fjeldet, først kom til Kvænland og derpaa, forenet med Kvænernes Konge Faravid, angreb Karelen; Kvænland maa saaledes have ligget mellem de norske Grændsefjælde og Karelen. Dette stemmer ogsaa med Ottars Beretning, hvor det heder, at Grændsefjeldene beboes af Finner, men at østenfor eller paa den anden Side af Fjeldene ligger Svealand indtil det nordlige Norge, men derpaa Kvænland jevnside med dette, og at Kvænerne undertiden herje paa Nord-mændene over Fjeldet. Om Kainulaiset eller Kvænefolket minder endnu "Kajane-borg" i det nordlige Finland, og, som bekjendt, bo Kvæner nu ej alene lige op til Torneaa-Elven, men de ere i det sidste Par Aarhundreder i stor Mængde vandrede ind i norsk Fin-marken. Af Egils Saga, og især Ottar, seer man, at Kvænerne i Slutningen af det 9de Aar-hundrede boede meget længer mod Vest, end nu, eller at deres Land allerede begyndte paa Nordvestsiden af den bot-

-276-

niske Bugt, hvor Sverige ophørte, altsaa strax nordenfor Helsingeland. Finnerne derimod boede alene paa Grændse-fjeldene.

Det er ikke afvejen, nærmere at betragte de geografiske Forhold her, for at gjøre os de omtalte Nationers Udstrækning og Grændser tydeligere. Den skandinaviske Halvø's Fjelde ere ikke smale, høje Fjeldkjeder, men flade, brede Bjergmasser, der temmelig pludselig hæve sig til sin Middelniveau lige ved den vestlige Kyst, beholde denne Højde i en Strækning af 3 á 4 Mile mod Øst (her menes i den nordlige Deel af Landet, i den sydlige er Plateauet bredere), og skraane derpaa sagtelig af lige ned til den botniske Bugt, dog saaledes, at en ubetydelig Afsats er at spore midtvejs, omtrent paa det Strøg, der vilde falde under en Linje, dragen

parallel med den norske Grændse og den botniske Bugts Kyst, lige langt fra begge. Det er klart, at saadanne Højdeforhold gjøre de bekjendte Vegetationsbelter paa den østlige Skraaning overordentligt brede, saa at altsaa den vilde Fjeldnatur, Rensdyrmosens og Rensdyrenes egentlige Hjem, begynder strax ovenfor Vest-kystens beboede Dale og Fjord-Egne og vedbliver i en Brede af flere Mile ned paa den nuværende svenske Side, eller med andre Ord, vi have derved de svenske Lapmarkers Grændse omtrentlig betegnet. Bjerregnene, hvor Finnerne boede, ere saaledes Fjeldene paa den norske Side og Lapmarkerne, idetmindste disses øvre Dele; Nordmændene beboede Dalene og Kystegnene paa den vestlige Side; østenfor derimod, langs den botniske Bugts Kyster eller i det nu saakaldte Vesterbotn, boede Kvænerne, der tillige beboede Norrbotn og Østerbotn, altsaa overhoved Kysterne omkring den botniske Bugts Nordspidse. Store Skovstrækninger maa have adskilt Finnerne fra Kvænerne, og disse maa i Tidens Løb være blevne fortrængte længer mod Nord af de mod Nord fremtrængende Svenske, der her i disse Egne blot kunne ansees som Colonister.

Man seer tydeligt, at Svenskerne paa Ottars Tider ikke kom i Berørelse med Finnerne.¹ Thi disses egentlige Hjem begyndte først i de Bjerregne, der ej længer dannede Grændsen mellem Norge og Sverige, men mellem Norge og Kvænland. Vistnok antyder Ottar, at der ogsaa boede Finner paa de sydligere Fjelde, men naar man erindrer, hvad her berettes om Jämteland og Herjedalen, eller de Dale, der ligge nærmest op mod

1 Jeg bruger her stedse Benævnelsen „Finner” i Betydn. „Lapper”.

Fjeldet paa Østsiden søndenfor de nuværende Lapmarker, at de vare et ubeboet Vildnis, der først opryddedes af Nordmænd paa Halfdan Svartes og Harald Haarfagres Tid, og hvad der fortælles om Jarnberjaland eller Dalarne, at det endnu paa Kong Sverrers Tid var et saagodt-som ukjendt Land, saa indseer man let, at de Svenske ikke paa nogen Kant kunne have stødt sammen med Finnerne. Det er derfor naturligt, at det af Nordboerne for det første blot maatte være Nordmændene, der paastode og erhvervede Herredømmet over dem. Først efterat have bosat sig i Vesterbotn og Norrbotn og tildeels fortrængt Kvænerne derfra kom de Svenske i Berørelse med Finnerne, som de kalde Lapper, rimeligviis efter Kvænernes Benævnelse paa dem; Castrén har nemlig viist (Suomi, 1841, II. S. 3-7), at Navnet rimeligviis bør udledes af det kvænske loppu (Finsk loap), Ende, Slutning, saaledes at det egentlig betyder “de Yderst-

boende”, men siden er gaaet over til at antage en Bibetydning af Raahed og Udannedhed, der bringer Lapperne selv til alene at anvende Navnet paa de mest udannede af deres egen Nation. Imod Norden, hvor Størstedelen af Halvøen fremdeles er Bjerg-plateau, kun med en smal Kystfod og enkelte Dale i det inderste af Fjordene, og hvor tillige den nordlige Beliggenhed forarsagede, at det samme Klima og den samme Vegetation, der ellers tilhørte de højere Egne, der naaede næsten lige ned til Havet, -her maatte Finnerne kunne have frit Spillerum lige til Kysten, ja endog ud paa Øerne, og saaledes faldt det af sig selv, at alt det egentlige Finmarken blev deres fornemste Hjem og egentlige Tumbleplads. Naturen har her aldeles bestemt afgrænd-set denne, idet det hvide Hav svinger om mod Vesten og gaar dybt ind til Kandalaks. Den derved fremkommende store Halvø tilligemed den øvrige Nordkyst indtil Malangen-fjorden, og Fjeldegnene ovenfor indtil de større Skoves Begyndelse paa den østlige og sydlige Side af Fjeldet dannede det gamle Finmarkens Grændse. Man maa antage, at store Skove adskilte det mellem den botniske Bugt og det hvide Hav fra Kvænland og Karelen. Saavel det nuværende Finmarken og Størstedelen af Lapmarkerne, som den nu Rusland tilhørende, i det hvide Hav udstikkende Halvø, udgjorde Sagaernes Finmarken.¹ Og over alt dette Finmarken tilegnede Norge sig Souverænitetet.

1 Finmarkens Udstrækning findes saa fortrinligt angivet i Egils Saga, Cap. 14, at man ej kan ønske sig den tydeligere beskrevet: Finmarken er meget vid-

Rimeligviis have ogsaa Kvænerne og Karelerne paa deres Side tilegnet sig en lignende Højhed over Finnerne, der i Grunden blot var baseret paa den Sterkeres Ret, eller ikke har bestaaet i andet, end ved enkelte Lejligheder at aftvinge dem Afgifter eller ogsaa en bestemt Tribut for at undgaa Plyndring, samt at formene andre Nationer fra at handle med dem. Der vare dog flere Omstændigheder, som maatte bringe dem nærmere, i Berørelse med Nordmændene og gjøre dem mere afhængige af dem. Paa de vestlige Kystfjelde kan der ej have været nogen bred Afsondring mellem Finnernes og Nordmændenes Districter, som der maa antages at have været paa Østsiden mellem Finnernes og Kvænernes. Nordmændene boede ved Kysterne og i de yderste Dele af Dalene; Finnerne strejfede om paa Fjeldene ligetil Kysten, og deres Reenhjorder maatte da, som nu, oftere komme i Collision med Nordmændenes Agre og Kvæghjorder, thi det er notorisk, at Koen ej spiser det Græs, Renen har betraadt. Renerne maa i Regelen, heder det, en Gang om Sommeren drives til Kysten for

at bade sig i Søvandet og drikke Søvand, hvorved de blive Utøjet kvit; idetmindste ansees det for det bedste, naar saadant kan skee; og derfor drive endnu de svenske Fjeldlapper deres Hjorder om Sommeren til de norske Fjorde, ja der gives endnu flere Fjorde, hvis inderste Dele ere ubeboede af Nordmænd og kun have finske (lappiske) Stedsnavne, f. Ex. Tysfjorden, Sagfjorden o. fl. I de ældre Tider, da Landet var mindre sterkt befolket af Nordmænd, maa dette i endnu højere Grad have været Tilfældet. Denne aarlige Gjestning af talrige Reenhjorder er Nordmændene naturligviis yderst ubekvem, og ikke sjelden hænder det endnu, at en eller anden Nordmand fælder Rener af slige Hjorder, deels for at holde sig skadesløs, deels for at give sin Harme og sit Had mod Finnerne Luft. I de ældre Tider har rimeligviis en endnu haardere Behandling af Finnerne fundet

strakt; Havet omgiver den mod Vest, og store Fjorde gaa ind fra dette; ligesaa mod Nord og heelt øster om, men søndenfor er Norge, og indbefatter Finmarken omtrent alt det øvre Land sydetter, men Hålogaland Kysten. Østenfor Naumudal er Jemteland saa Helsingeland, saa Kvænland, saa Finland, saa Karelen, men ovenfor alle disse Lande ligger Finmarken, og ere der vidt og bredt Fjeldbygder oppe i denne, deels i Dalene, deels langsmed Vandene. I Finmarken ere forfærdelig store Indsøer, og ved disse store Skovlande, men høje Fjelde ligge langsefter Finmarken, og disse kaldes Kjølørne.

-279-

Sted; til Søen maatte de nu engang, og det kunde blot skee paa den nordvestlige Side, da Vejen til Østersøen var for lang og derhos for lidet skikket til Renernes Fremdriven. Det ligger derfor i Sagens Natur, at Finnerne kom i et sterkt Afhængighedsforhold til Nordmændene i Hålogaland og ved en Tribut maatte tilkjøbe sig uforstyrret Græsnings-ret.

Fremdeles maa det bemærkes, at de dybt indgaaende Fjorde paa den norske Side afgave langt bedre Emporier for Handelen med Finne-Varerne, end den østlige Kyst. Kveenerne vare deels ingen søfarende Nation, deels synes deres Kyster ej engang i de ældste Tider at have været synderligt befarede, deels havde Finnerne ingen Anledning til at besøge denne Kyst, medens derimod deres bestemte nomadiske Vandring altid en vis Tid af Aaret bragte dem til den norske Kyst, hvor der var Skibe, som strax kunde modtage deres Varer. Derved var det givet, at de maatte komme i fuldstændig Handels-Afhængighed af Nordmændene, hvilke paa deres Side baade havde Magt og Villie til at overholde Monopolet.

Det ligger ellers i Sagens Natur, at det fuldstændige Overherredømme over Finnerne i de ældre Tider neppe kunde udøves af Nordmændene uden i de Trakter, der laa Hålogaland nærmest, og hvis Indbyggere med Hensyn til Græsgange og Handelspladse vare afhængige af

dem. I det nordøstlige Finmarken (det nuværende) og paa den store i det hvide Hav udstikkende Halvø, hvor Befolkningen dog paa Ottars Tid var saagodtsom ingen, maatte Herredømmet stedse være meget prekært, og der gaves neppe noget Middel til at afholde de ligeoverfor boende Bjarmer og Kareler fra at handle og plyndre her, ligesom vel og de Kvæner, der paa Østsiden boede Finnerne nærmest, havde tilegnet sig et Slags Herredømme over de nærmeste blandt disse. Bjarmelands-færdene, der tidligt synes at have været foretagne fra Norge, - thi de omtales som sedvanlige længe førend den sikke norske Historie begynder maa ellers have bidraget meget til at vedligeholde Nordmændenes Herredømme ogsaa over de nordøstligere Finner, og af de Producter, hvoraf Finnernes Skat ifølge Ottar bestod, seer man og, at en Deel af de skatydende Finner allerede paa den Tid maa have været Kystboere, thi der nævnes Fuglefjedre, Hvalfiskebeen og Touge af Hvalfiskehud (rimeligviis Hvalrossehud) samt af Sælhund. Alt dette er egentlige finmarkske Producter.

-280-

Paa denne Maade maa altsaa Nordmændene tidligt have erhvervet eller tiltvunget sig en Ret til at skatlægge Finnerne samt monopolisere deres Handel. I den Tid, da Norge endnu ikke var samlet under een Konge, men bestod af forskjellige uafhængige Fylker, kan det blot have været Hålogaland, der udøvede denne Ret. Dette synes ogsaa at fremgaa af Ottars Ord, thi efterat have sagt, at hans Hjem var Hålogaland, og at dette Fylkes Indbyggere kun havde liden Agerdyrkning og faa tamme Huusdyr,- lægger han til, at deres(dvs. Hålogalændingernes) største Herlighed bestaar i den Skat, Finnerne betale dem. Denne Skat, der efter hans Udsagn ydedes af Lapperne i Forhold til enhver Formue, maa have været inddreven med en vis Orden, eller i alle Fald kan Inddrivelsen neppe have været overladt til enhver Nordmand for sig, men maa have været overdragen til Embedsmænd, der siden aflagde Regnskab for det indsamlede Forraad.

Sammenligne vi Ottars Beretning med Sagaernes Fortællinger om disse Anliggender efter Harald Haarfagres Tid, da finde vi dog den væsentlige Forskjel, at Skatten fra Finnerne i denne senere Periode omtales som tilhørende Kongen alene, og at idetmindste Handelen med Finnerne var kongeligt Monopol, medens Ottar derimod giver at forstaa, at Finneskatten kom Hålogalændingerne selv tilgode. Ottar, der aflagde sin Beretning for Kong Alfred i England, levede paa Harald Haarfagres Tid og efterat denne havde underkastet sig Norge; det kunde saaledes antages, at han skildrede Forholdene under Harald Haarfagre, der dog, som vi af Egils Saga vide, med en høj Grad af Jalousie overholdt sine finmarkske Regalier. Men Ottar

kalder Alfred sin "*hlaford*" (dvs. Herre) og har altsaa staaet i hans Tjeneste. Det er derfor ikke usand-synligt, at han kan være emigreret strax, da Harald Haarfagre, efterat være bleven Hålogalands Herre, indførte sine, for de mægtigere af Indbyggerne trykkende Indretninger, og at Ottar egentlig skildrer de tidligere Forholde. Imidlertid maa det dog bemærkes, at det paa den anden Side neppe har været den hele Skat, som Kongen tilegnede sig, men blot en betydelig Deel deraf. Det synes heel rimeligt, at den ved visse Embedsmænd indsamlede Skat allerede i Hålogalands Uafhængighedstid deelttes mellem Høvdingerne efter visse Regler, omtrent saaledes som Krigsbytte deles, saa at Kongen fik en forholdsmæssig større Andeel forlods (f. Ex. en Femtedeel af det Hele, ligesom de spanske Konger i sin Tid af

-281-

det amerikanske Bytte). Thi en Skat, der betaltes i den Maalestok, at den fornemste af de Skatteydende gav 15 Maardskind, 5 Reenshuder, et Bjørneskind, 10 Ambre Fjedre, en Kjortel af Bjørne- eller Odder-Skind og to 60 Alen lange Skibstoug – en saadan Skat maatte indbringe noget overordentligt. Antages det, at Finnernes Antal paa hiin Tid udgjorde 10.000, og det er det mindste, man kan antage, da alene de norske Finners Antal nutildags er saa stort, saa maa dog idetmindste 1000 af disse have været skatteydende, og antager man, at der i Gjennemsnit kun er blevet betalt 1/5 pro persona af ovennævnte Skat, altsaa 3000 Maarskind, 1000 Reens-huder, 200 Bjørneskind, 2000 Ambre Fjedre, 200 Skindkjortler og 400 Touge, da er dette dog mere, end man kan antage der gik i Kongens Kasse alene. Af Egils Saga Cap. 17 sees, at Kvænernes Konge fik 1/3 af Byttet i Striden mod Karelerne, og den norske Konge fik neppe saa meget, naar det, som man af Egils Saga Cap. 15 kan see, ansaaes for en anstændig Foræring, at Thorolf skjenkede ham 3 Bæverskind. Paa Sigurd Jorsalafarers Tid indbragte, som man af hans Saga seer, den hele Kongeskat fra Finmarken kun en Værdi af 60 Mark, skjønt Kongen fordrede det dobbelte. Men allerede de 1000 Reenshuder maa have indbragt idetmindste 60 Mark, endsige Bjørneskindene og Tougene.

Det bliver saaledes endda ikke saa usandsynligt, at Harald Haarfagre ved at tilegne sig Finneskatten kun har tilegnet sig en Rettighed, der allerede udøvedes af de ældre hålogalandske Konger. Dette vinder i Sandsynlighed ved det Udsagn i Egils Saga at den af sine Saar i Hafrsfjord-Slaget (altsaa 872 eller 873) døde Baards Fader Brynjolf og dennes Fader Bjørgolf længe havde -været forlenede med Skatteoppebørselen af Finmarken (Egils S. Cap. 7); og at Harald, efterat have erhvervet Hålogaland, hvilket ej skete førend ved 862, bekræftede Brynjolf i Embedet og udvidede hans Forleninger. Sandsynligt er det, at Harald

har tiltaget sig større Rettigheder, end de ældre hålogalandske Konger udøvede. Og en saaan udvidet Rettighed var rimeligviis Monopolet, der fra den Tid af strengt blev overholdt.

Ved at sammenholde de forskjellige Beretninger i Sagaerne om Maaden, hvorpaa de kongelige Rettigheder over Finmarken udøvedes, seer man, at det Hverv at inddrive Skat tilligemed at forhandle de finmarkske Varer forlenedes til en eller flere mægtige, i Hålogaland boende Mænd, der da afgave til Kongen

-282-

et vist eengang for alle bestemt aarligt Minimum af hans Andeel, men beholdt det Øvrige for sig. Dette kaldtes at have Kongens Syssel eller Len (*konungs systu*) i Finmarken, eller kortere *Finnferd* (Retten til at drage om paa Skattekrævning og Handel i Finmarken), ogsaa *Finnferd ok Finnkaup*. Hvervet udøvedes ved deels, som man kan see af Egils Saga, at drage om i Finmarken selv og holde Kjøbstevner med Finnerne, samt tillige at inddrive Skatterne, med det Gode eller med Magt efter Omstændighederne, deels ved at patrouillere om til Søes og holde fremmede Handlende borte, eller ved at fejde mod de Kvæner, Kareler og andre, der østenfra tiltog sig Rettigheder, der idetmindste fra norsk Side ej antoges at tilkomme dem. En saadan Sysselmand var derfor en saare mægtig Mand med betydelig Autoritet. Thorolf drog med 90 Mand, medens de tidligere Sysselmænd kun droge med 30 (Egils S. Cap. 10); og Einar Fluga fortæller selv til Kong Harald Haardraade, at han har angrebet og dræbt Besætningen paa et islandskt Skib, der havde drevet ulovlig Handel med Finnerne (Har. Haardr. S. Cap. 104). Kun med den kongelige Sysselmands Tilladelse kunde slig Handel gaa for sig, og Tilladelsen gaves vel neppe uden imod betydelig Godtgjørelse.

Skatteindkrævningen fandt, som man seer, altid Sted om Vinteren, rimeligviis fordi Communicationen da var saa meget lettere.

Den ældste, og saaatsige eneste, Lovbestemmelse, der haves om denne Materie, indeholdes i den ældre Frostethingslov XVIde Bogs 2det Capitel. Her siges der, hvilke Retterbøder (dvs. Retsforandringer eller Retsforbedringer.) Kongerne Sigurd, Eystein og Olaf (c. 1115) gave Indbyggerne i Hålogaland. Her heder det blandt andet:

En klóvöru alla fyrir norðan Umeyjarsund, Þar á konungr einn kaupá. En ef ármadr kennir þat manni, at hann hafi þar vöru keypt, þá skal koma fyrir lýritar eiðr, ok sekr 3 mörkum við konung, ef hann hefir keypt, ok láta skinnin. En engi maðr skal rannsaka háleyskan mann nema sá einn lendr maðr eða ármadr er sókn á, nema því at eins at maðr

laupisk undan töku ok sókn, Þá skal gjaldkyri æsta þann mann taks til heimilis síns, ok engi eiga meiri sókn á því en svá.

Det er: Al Klovare (Pelsverk) nordenfor Umø-Sund har ingen Lov til at kjøbe uden Kongen alene. Hvis Aarmanden (Kongens

-283-

Gaardsfoged) sigter en Mand for at have kjøbt Varer der, da skal han væрге sig med Lyritereed (dvs. selv tredie), og hvis han da ej kan bevise, at han ei har kjøbt, bøde 3 Mark til Kongen og miste Skindene. Men ingen skal ransage nogen hålogalandsk Mand uden den Lendermand eller Aarmand alene, som har Søgsmålet, uden saa er, at en Mand vil undløbe Optagningen og Søgsmålet, da skal Gjaldkyren (Byfogden) æske Caution af ham til at lade sig finde i sit Hjem, og ingen har da Ret til at anstille større Søgmaal desangaaende, end saaledes.

Hvis dette ikke er en simpel Gjentagelse af en ældre Bestemmelse, da bestaar Lettelsen deri, at der ej længer er Dødsstraf for ulovlig Handel med Finnerne, hvilket tidligere synes at have fundet Sted, saa og, at ingen er berettiget til at visitere nogen Helgelænding uden Lenshaveren selv. Den sidste Passus synes at angaa den til Bergen ankomne Helgelænder. Finnerne nævnes ikke udtrykkeligt, men derimod angives Umø-Sund som Monopolets sydligste Grændse. Umø-Sund er efter al Rimelighed Omsund mellem Omø, ogsaa kaldet Omnes-Ø, under 66° 45' n. Br., nordenfor hvilken de dybere Fjorde, til hvis Bund Finnerne trængte frem, kunne siges at begynde, thi søndenfor er Fjordenes Bund fjernere fra Grændsen og Fjeldet, f. Ex. Ranen, Vefsen og Bindalsfjorden.

De nærmere Omstændigheder ved den kongelige Rettigheds Udøvelse sees bedst af følgende korte historiske Fremstilling af vore Oldskrifters Beretninger om de Mænd, hvilke Rettigheden var given i Len.

Tidligere end den førømtalte Bjørgolf finde vi ingen kongelig Syssemand. omtalt. Han boede paa Torgar (nu Torge) paa en Ø nær ved Kysten (under 65° 23'), bekjendt af det underlige, af Naturen gjennemborede Fjeld Torghatten. Han var Lendermand og en mægtig Mand, der paa den Tid, Egils Saga omtaler (c. 860), allerede var Enkemand og havde, overladt alle sine Forretninger til Sønnen Brynjolf, der var gift med en Datter af den berømte Ketil Høing i Rafnista, om hvilken man har en fabelagtig Saga. Brynjolfs Søn hed Baard, længe efter hvis Fødsel Farfaderen Bjørgolf paa sin gamle Alder med den smukke Hilderid fra Lekø havde de to Slegfredsønner Haarek og Rørek. Omtrent paa denne Tid maa det have

været, at Kong Harald underkastede sig Hålogaland. Han kom omtrent ved 862 til Thrøndelagen, der efter nogle Slag blev undertvunget, og nærmede sig Naumudal, da Kongerne i dette

-284-

Fylke, Herlaug og Rollaug, tabte Modet og Haabet om at kunne gjøre Modstand; Herlaug lod sig levende begrave i en Høj, og Rollgug antog Jarlsnavn og gav sig i Kongens Vold. Ved denne Lejlighed, heder det i Egils Saga, erhvervede Harald Naumudal og Hålogaland. Det synes altsaa, som om hine Brødre, foruden over Naumudal, ogsaa herskede over Hålogaland. Den nordligste Deel maa dog have tilhørt Jarlen Haakon Grjotgardssøn, (Ier ogsaa frivilligen underkastede sig Kongen. Men saameget er vist, at denne uden Sverdslag erhvervede Hålogaland, som derfor neppe kan være blevet haardt behandlet af ham.

Harald kaldte nogle Aar senere (866) de mægtigste Mænd paa Hålogaland, der ej før havde været hos ham, til sig i Throndhjem. Bjørgolf var da død, men Brynjolf indfandt sig med siu Søn Baard, blev venligen modtagen af Kongen, creeret til Lendermand og forlenet med større Forleninger end forhen, derhos ham "*Finferd, konungs syslu á fjalli ok Finnkaup*" (Finnfærden, Kongens Sysseel paa Fjeldet, og Monopolet med Finnerne). Baard egtede Sigrid, en Datter af den rige Lendermand Sigurd af Sandnes paa Álöst (Alsten-Ø). Kort efter døde Brynjolf (867), Baard efterfulgte ham, blev af Kongen gjort til Lendermand og forlenet med alle de Forleninger, Faderen havde haft.

Baard deeltog i det bekjendte Slag i Hafrsfjorden, hvor Kong Harald underkastede sig Norge (872), men blev dødelig saaret og døde efter nogen Tids Forløb. Han skjenkede før sin Død al sin Ejendom, endog sin Kone, til sin troe Ven Thorolf Kveldulfssøn fra Fjordene (i det vestlige Norge); Kongen bekræftede Gaven, udnævnte tillige Thorolf til Lendermand og forlenede ham med Finnefærden paa samme Maade, som Baard havde haft den, Den dygtige Thorolf forstod at bringe langt mere ud af Finneskatten end sine Formænd. Han drog, fortælles der, første Gang om i Finmarken med 90 Mand, istedenfor at hans Formænd kun havde haft 30, stundom færre. Han forjog Kylfingerne (Kolbjægerne), der vare komne østenfra og dreve uberettiget Handel, tildeels og Ran. Den Skat, han sendte Kongen, var meget større og bedre, end man før havde seet. Næste Vinter drog Thorolf til Finmarken med 100 Mand, og da han kom langt imod Øst, indfandt der sig Sendebud fra den kvænske Kong Faravid for at bede ham om Hjælp mod Karelerne. Thorolf indfandt sig, dog imod særdeles fordeelagtige Betingelser, og hjalp ham at overvinde Fienden, hvorved meget

Bytte erhvervedes. Skatten bragte han nu selv til Kongen, der dog imidlertid havde fattet saadan Mistanke til ham paa Grund af de Beskyldninger, hvilke Bjørgolfs og Hilderides Sønner havde fremført imod ham, at han afsatte ham fra Embedet og fratog ham Gaarden Torgar. Han mistænkte ham deels for at have underslaaet en Deel af Skatten, deels for at have efterstræbt hans Liv i et stort Gilde, han gjorde for ham. Thorolf flyttede nu til Gaarden Sandnes, som hans Kone havde arvet, men Embedet eller Lenet over Hålogaland og Finmarken, samt Gaarden Torgar, betroede Kongen til Hilderides Sønner.

Hilderides Sønner vare altsaa nu Indehavere af Syslen, men de udbragte ikke Skatten til noget synderligt, da de blot droge om med 30 Mand, dette agtede ikke Vinnerne noget. Imidlertid understøttede Thorolf Faravid paany og samlede rigt Bytte fra Karelerne; da Hilderides Sønner siden bragte Kongen Finneskatten, blev han ærgerlig over dens Ubetydelighed, men de undskyldte sig med, at Thorolf havde været dem ivejen; Følgen blev, at der udbrød aabenbart Fiendskab mellem Thorolf og Kongen, der omsider overfaldt og dræbte ham paa Sandnes. Til Gjengjeld bleve Hilderides Sønner dræbte af Ketil Høing den yngre, Thorolfs Frænde.

Thorolfs Enke, Sigrid, egtede efter hans Død, ifølge Kongens udtrykkelige Befaling, hans Ven og Morbroder, Eivind Lambe, Søn af den mægtige Kaare fra Berdla paa Bremangerland (en Ø i Nordfjord). Eivind fik med Sigrid Gaarden Sandnes og alt, hvad Thorolf havde efterladt. Det synes rimeligt, at Eivind efter Hilderides Sønners strax paafølgende Død ogsaa fik Torgar og Forleningen over Finmarken, eftersom vi senere hvad der snart skal sees -finde Descendenter af ham i Besiddelse af Embedet. Muligt er det rigtignok ogsaa, at Grim, Baards og Sigrids Søn, en Tidlang kan have været i Besiddelse af Syslen.

Vi finde nu ingen Sysselmand over Finmarken udtrykkelig nævnt, førend Haarek af Thjottø, en Sønnesøns Søn af Eivind Lambe, imidlertid ville vi i Korthed gennemgaa de mellemliggende Slægtled i denne mærkelige Familie.

Eivinds og Sigrids Søn hed Finn, med Tilnavn *hinn skjálgi* (den skeeløjede); hvo veed, om ikke Navnet Finn udtrykkeligen er valgt for at antyde Familiens Relation til Finmarken. Finn blev gift med Gunhild, en Datter af Kong Haralds Datter Ingeborg i hendes Egteskab med Halfdan Jarl; deres Børn vare Eivind, Njáll, Sigurd og Thora; Njálls Datter Astrid blev gift med

den anseede svenske Mand Ragnvald Gamle Og blev ved ham Moder til Steinkell, Sveriges Konge. Men den mærkeligste a Finns Børn var Eivind, almindeligviis benævnt med Tilnavnet *Skaldaspillir* (den, som spilder, dvs. gjør overflødige, alle andre Skalde). Han maa anees for at have været den ypperste Skald i Norden paa sin Tid. Hans Kvad Håkonarmål om Kong Haakon den Gode (død 961) har især gjort ham udødelig. Ogsaa har han digtet et mærkeligt Kvad om den berømte Haakon Jarl og alle hans Forfædre, hvoraf man kan see, at han ej døde førend henved 995. Han var en tro Ven af sin Frænde Kong Haakon den Gode og synes ligeledes at have maattet staa sig godt med Haakon Jarl, derimod var der Uvenskab mellem ham og Erik Blodøxes Sønner, der herskede i Mellemtiden 961-976 Imellem Haakon den Gode og Haakon Jarl. Hvis Eivinds Fader Finn, som rimeligt var, havde Forleningen over Finmarken og succederedes af Eivind som ældste Søn, da er denne vist senere bleven afsat af Erik Blodøxes Sønner, thi vi finde ham under disses Regjering i mislige Omstændigheder under et Uaar, saa at han maatte sælge en Erkjendtlighedsgave, Islænderne havde givet ham, fordi han havde digtet et Hædersdigt om dem (Snorre, Harald Graafelds S. Cap. 18), og efterlod sin Søn Haarek kun lidet. Familie-Ejendommen paa Sandnes synes han at have tabt.

Haarek, Eivinds Søn, en klog og intrigant Mand, begyndte med at købe sig en ikke meget stor Gaard paa den flade, frugtbare Ø Thjøtta (nu Thjøttø, 65° 52' n. Br.) paa Sydsiden af Alsten. Paa Øen boede dengang ikke faa Bønder, men inden faa Aars Forløb havde Haarek tilkjøbt sig den hele Ø, hvor han nu byggede en stor Hovedgaard. Da Kong Olaf Tryggvesøn blev Konge i Norge og vilde indføre Christendommen, hed det først, at Haarek var hans Modstander. Men ved en tilsyneladende List, hvori dog Haarek efter alle Mærker maa have været en ikke uvillig Medvirker, fik Kongen ham i sin Magt og behandlede ham meget forekommende, uden engang at tvinge ham til at lade sig døbe. Men kort Tid derefter lokkede Haarek en anden af de fornemste Høvdinger paa Hålogaland og Kongens farligste Modstander i et Baghold, hvor Kongens Mænd toge ham tilfange, og da Kongen nu selv indfandt sig, blev han Gjest hos Haarek, som lød sig døbe, udnævntes til Lenderman.

1 [Efter M.s senere Kronologi, 961-965].

og fik store Forleninger. Blandt disse Forleninger var sikkert ogsaa Finnefærden. Thi i Olaf den Helliges Saga heder det om Haarek: "han var da (nemlig c. 1020) den mest anseede Mand

i hele Hålogaland; han havde længe haft Finnefærd og Kongens Sysse i Finmarken, stundom alene, stundom tilligemed andre.”

Haarek undlod i de første fem Aar af Olaf den Helliges Regjering at vise ham nogen Hyldest. Men da Olaf nu selv indfandt sig med 5 Skibe og 360 Mand, gav han efter for Overmagten, gjorde et prægtigt Gilde for Kongen og blev til Gjengjeld bekræftet i Lendermandsværdigheden samt sine Forleninger. Dog var han Kongen ikke god; dertil bidrog ogsaa, at Kongen fratog ham Halvdelen af Syslen paa Hålogaland og gav den til Aasmund Grankels-søn, en Mand af ringere Æt. Deromtales imidlertid ej, at denne Sysse over den nordlige Halvdeel af Hålogaland var forbunden med Finnefærden. Haarek, gift med en Syster af de mægtige Arne-sønner, sluttede sig til de misfornøjede Bønder, der gjorde Opstand mod Kong Olaf, og tilsagde den danske Kong Knut Troskab. Han var en af Anførerne i Slaget ved Stiklestad 1030, hvor Kong Olaf faldt (31te August). Siden, da Olafs Søn Magnus den Gode var bleven Konge, drog han til Thronhjem for at underkaste sig ham, men blev ved Landstigningen dræbt af Aasmund Grankelssøn, der nu af Kong Magnus fik alle hans Embeder eller Forleninger, følgelig ogsaa Finnefærden.

Aasmund Grankelsson havde altsaa nu (1036) Finnefærden, men kan neppe have beholdt den længe, da vi allerede under Harald Haardraade finde Haareks Søn Einar i Besiddelse deraf. Olaf den Helliges Saga Cap. 140 underretter os om, at der ere vidtløftige Beretninger om Aasmunds Affairer med Haareks Sønner. Vi maa beklage, at vi ej længer have disse Beretninger, eler upaatvivlelig vilde have været af den højeste Interesse. De have rimeligviis meldt, hvorledes Aasmund enten er dræbt eller har maattet tilbagegive Syslen. Usandsynligt er det ikke, at Einar, Haareks Søn, har sluttet sig til Harald Haardraade, da denne fremstod som Magnus's Medbejler, og at han derved har vundet hans kraftige Medvirkning.

Haareks Sønner vare Finn og Einar med Tilnavnet Fluga. Finn blev, som man maa antage, Olaf den Hellige tro og nævnes idetmindste blandt de faa, der ved hans J Flugt fra Norge ledsagede ham til Sverige. Finns Søn hed Haakon, og dennes Datter Ulfhild var først gift med Kong Nikolaus af Danmark,

siden med Kong Inge Hallsteinssøn i Sverige,¹ og tilsidst med Kong Sverker Kolssøn i Sverige. Einar Fluga havde, som det heder i Harald Haardraades 8. Cap. 104, Finnefærden ved Kong Harald Haardraades Forlening. Han var en mægtig, voldsom Høvding, der aldrig erlagde Bøder for begangne Drab. Einar berettede Kongen en Juul, e. 1050, da han opholdt

sig hos ham, en Begivenhed, han i det sidste Aar havde oplevet, hvilket viser disse Syssel­mænds Myndighed. “Vi fandt”, fortalte han, “en Islandsfarer, hvilken vi beskyldte for at have kjøbslaet med Finnerne uden vor Tilladelse; Skibsfolkene paa Islandsfareren vilde fralægge sig Beskyldningen, men vi kunde mærke paa deres Ord, at de ej havde reen Sag, derfor angrebe vi dem, men de forsvarede sig baade tappert og længe, inden vi fik Bugt med dem”. Sysselmanden havde altsaa Myndighed til at angribe og dræbe de uberettiget Handlende. Hvorledes Spasmageren Halle fra Island, der hørte Fortællingen, udgav sig for at være en Frænde af en af de Dræbte og fik Einar truet til at betale en Bod af 3 Mk. Sølv, hører ikke herhen. I Haralds Saga meddeles ogsaa en Beretning om Islænderen Odd Ufeigssøn, der, fordreven af ugunstig Vind paa en Reise fra Island, kom til Finmarken, hvor han maatte tilbringe Vinteren, og hvor hans Folk mod hans Raad handlede med Finnerne. Paa Vejen nordnordenfra om Vaaren blev han udenfor Thjøtta opdaget af Einar, der strax sejlede ud paa sit Langskib og indhentede ham, men, uagtet al anvendt Flid, ikke kunde opdage noget Contrabande, fordi Odd med saaniegen Snildhed havde gjemt det. Odd blev senere visiteret af Kong Harald selv, men ligeledes forgjeves, til Haralds store Ærgrelse.

Einar Flugas Eftermand kjendes ikke, med mindre man kunde antage, at han har levet indtil efter Olaf Kyrres Død 1093, hvilket dog ej er sandsynligt. Kong Magnus Barfod, Olaf Kyrres Søn, overdrog Finnefærden for sin og sine Sønners Livstid til den anseede Høvding Sigurd Ranesson, der var gift med hans Halvsyster Skjaldvor og boede paa Steig (nu Stegen) paa Engeløen i den nordlige Deel af Hålogaland (67' 55'n. Br.). Vilkaaret var, at han hvert Aar skulde udrede til Kongen 60 Markvejet Sølv, men selv beholde det Overskydende. Paa denne Tid idetmindste synes ei længer Hålogalændingerne selv at nyde noget godt af Skatten, men det meste gik vistnok i Sysselmandens

1 [I Hist. II. 725 viser M., at Ulvhild først har været gift med Kong Inge, derpaa (1131) med Kong Nikolaus].

Lomme. Sigurd Ranesson kom siden i Strid med Kong Sigurd Jorsalafare, Magnus' Søn, der groveligen havde fornærmet ham ved at vanære hans Syster, og siden paastod, at Sigurd Ranesson havde bedraget ham i Regnskabet for Finneskatten. Det kom til et Slags Proces, hvorved Kongen paastod, at Sigurd Ranesson var uberettiget til Lenet, da ingen Konge kunde bortgive Len paa længere end sin egen Livstid. Kongens lovkyndige Broder, Kong Eystein,

understøttede Sigurd, der vistnok desuagtet tabte men kun saaatsige ved et Magtsprog, af Kong Sigurd; han forligede sig siden med ham og beholdt Syslen.

Det er ikke usandsynligt, at Sigurd er bleven efterfulgt af sin Søn Nikolaus Skjaldvørsøn, der dræbtes af Birkebenerne i Nidaros 1176. Imidlertid nævnes intet udtrykkeligt derom Sex Aar efter, nemlig 1183, nævnes en vis Thorgils som Kong Sverrers Sysselmand i det nordligste Thinglag i Hålogaland (i nyrztu Þinghá), samt tillige Indehaver af Finnefærden. Rimeligviis er han bleven ansat allerede i 1177, da Sverrer blev tagen til Konge paa Ørething. Thorgils havde om Vinteren været i Finmarken paa Skattekrævning og, for at kjøbslaa, men da han var kommen tilbage og opholdt sig i Øgisfjorden(Øgsfjorden paa Sydsiden af Hindø), blev han overfalden og dræbt af den mægtige Vidkund Erlingssøn af Bjarkø, der tog alt det samlede Gods og bragte det til sin Gaard Bjarkø, men blev selv Vaaren efter overfalden paa sin Rejse sydefter af Kong Sverrers Mænd og dræbt med de fleste af sine Mænd.

I Aaret 1219 udnævnte Kong Haakon Haakonssøn Vegard Veradal og Andres Skjaldaband til Sysselmænd i det nordligste Thinglag i Hålogaland (Haak. H. S. Cap. 47); man seer af det følgende (Cap. 72), at Finnefærden fremdeles fulgte denne Syssel; at den var indbringende, sluttes allerede af Tillægget, at de fik Syslen, fordi de vare Kongens bedste Venner. Men Skule Jarls Intriguer bragte Andres til at strebe Vegard efter Livet. Engang i Aaret 1221, da Andres opholdt sig i Havn (Hardstad-Havnen nordøstligt paa Hindø) og Vegard paa en Nabogaard, kom denne ned til Havn for at invitere Andres til at spise hos sig. Da denne tog imod Indbydelsen, sendte Vegard sine Svende op for at dække Bordet, og Andres bad ham imidlertid gaa hen til det Huus eller Kammer, hvor Finneskatten opbevaredes, og tage den i Øjesyn. Da, han, for bedre at kunne see ind gennem Gluggen, for hvilken en Fjel var gleden ned, tog Staalhuen af sig, styrtede to af Andres's Folk frem

-290-

og dræbte ham. Kongen tog sig meget nær af dette. Han skaanede vel Andres's Liv, men fratog ham Syslen og overgav den til Ivar Utvik, der forhen havde været Sysselmand i den vestre Deel af den smukke og rige Oslo-Syssel, men dog foretrak at gaa til Rigets Yderkant mod Norden, øjensynligt formedelst de store Indtægter. Skule Jarl gav dog, heder det, Andres Skjaldarband en Syssel i sit Navn. Denne Syssel synes ogsaa at have været paa Hålogaland, thi vi finde ham siden ledsagende Ivar Utvik paa det sidste norske Tog til Bjarmeland 1222, paa hvilket Tog de samlede meget Bytte og mange Rigdomme i Pelsverk, hvoraf dog meget

tabtes, da Ivars Skib forliste paa Tilbagevejen i Straumneskinnar mellem Flagstadø (Vargfot og Moskenesø i Lofoten, og kun Ivar selv anden reddedes. Ivar findes omtalt endnu i 1225.

Efter Ivar Utvik omtales ikke flere, med Finnefærden forlenede Sysselmænd. Omtrent paa denne Tid begyndte ogsaa Russernes og Karelernes Plyndringer, ja maaskee tidligere, hvis man kan slutte fra en lille Notits i den ældre Gulathingslov. Det heder nemlig her i Cap. 315 om Antallet af de Skibe, hvert Fylke er pligtigt at udruste: "Håleygir 13 tvitugsessur ok eitt Tritugt skip i sydri halfu, en 6 i nyrdrí halfu, þviat þeir eigu varðhald austr" dvs. "Hålogalænderne have at udruste 13 tyvesædige og eet tredivesædigt Skib i den sydre Halvdeel, men sex i den nordre Halvdeel, thi de (dvs. denne Halvdeels Beboere) have Vagthold øster". Dette "øster" kan maaskee sigte til Russer og Kareler, maaskee og kun til Kvænerne. Stedet, der findes i en Codex fra 1200 til 1250, maa altsaa være noget ældre end denne Tid; af enkelte Omstændigheder kunde man endog slutte, at det var meget ældre.

Hvis dette "Vagthold øster" virkelig skulde sigte til de Angreb, hvorfor Finmarkens nordlige Kyster kunde være udsatte fra Folk, der boede mod Østen, kunde man antage, at Fæstningen Vargøhuus eller etslags lignende Befæstning allerede da var anlagt. Imidlertid er det vel rimeligere at sætte dens Anlæg senere.

Russernes og Karelernes Herjetog til Finmarken og Hålogaland, Bjarmernes Nedsættelse ved Malangerfjorden og Kvænernes Udvandring, der maa have fundet Sted temmelig tidligt, siden Kvænangerfjorden har faa Navn efter dem, saavel som Stridighederne med Rusland i Anledning af Finmarken, alt dette maa have bidraget til den Forvirring, Annalerne antyde, idet de

-291-

berette, at der ej var kommet Skat fra Finmarken i mange Aar, da Kong Haakon Magnussøn i Aaret 1310 overdrog Islænderen Gissur Galle det Hverv at indkræve Skatten. Det lykkedes ham ogsaa, i Forening med Valtyr Eyjulfssøn, at udføre Hvervet og Aaret efter at bringe Skatten til Kongen. - At Finnekongen Martin i 1313 kom til Kong Haakon (forsaavidt vi kunne tro denne Beretning bogstaveligt), maa vel ogsaa staa i Forbindelse med Gissurs Tog; hvo veed ikke, om ej Vargøhuus netop paa denne Tid er bleven anlagt.

Man finder netop fra Aarene 1313 og 1315 kongelige Forordninger, der vise, at Kongen nu ligesom havde faaet bedre Lejlighed til at befatte sig med Hålogalands og Finnernes Anliggender. Der er saaledes en af Kong Haakon den 12te August 1313 i Bergen udstedt Forordning, der paabyder Thinghelligt i Fisketiden og, mærkeligt nok, allerførst udtaler human-

ere Anskuelse af Forholdet til Finnerne, der nu, som man seer, ei længer betragtedes som skabte til at udsuges, men beskyttedes, medens der arbejdedes paa at christne dem. "I Betragtning af Finnernes Nød", heder det, "hvilken vi have erfaret, og deres store Fattigdom, baade med Hensyn til Arbejdsfortjeneste og anden Næringsvej, have vi gjort den Lettelse af Miskundhed, at i 20 Aar fra den Dag, de antage Christdommen, skulle de, naar de forfalde i Mulkt til Kongen eller Erkebispem, ikke betale mere end 1/3 af den i Lovbogen foreskrevne Mulkt; men efter disse 20 Aars Forløb skulle de svare fuld Mulkt som andre Bumænd (norske Colonister), skjønt altid med behørig Skaansel. Vi advare ogsaa baade Kongens og Erkebispens Fogder, at de ikke paaføre Finnerne vrang Søgmaal og skræmme dem saaledes, at de skulle give eller undgælde efter deres Villie, naar de komme i Fjordene til dem; hvorsomhelst saadant bevises at være skeet, da byde vi Sysselmændene eller Lagmændene eller hvem, som er nær, at see saaledes efter og gjøre baade os og Finnerne Ret, som de ville svare for Gud og os, og at det kan blive andre, der vove sligt, til Afskrækkelse". (N.g.L. III. 107, 108).

Den urolige, altid for Ufred udsatte Tilstand paa Hålogaland skjønnes ogsaa at have fremkaldt to Forordninger, daterede Tunsberg den 27de og 28de September 1315. I den første siger Kongen, at da hans Ombudsmand og Skatkræver Agmund Svade i Hålogalændernes Navn havde gjort Kongen Forestillinger angaaende de Krigs-Udbud, han havde lagt paa

-292-

Provindsen, nemlig at de skulde have store Skibe til Landets Værn, et Langskib og et "Fløjskib", saa vilde han dog nu fritage dem derfra, saa at de skulde slippe med blot at holde de fra gammel Tid sedvanlige mindre Skibe (14 og 6), eftersom Sysselmændene, Lagmanden og andre haandgangne Mænd fandt det bedst for Riget og Almuen; den paabudne Skibstold skulde derimod erlægges og Beløbene anvendes til Landværn-skibenes og Fartøjernes Forbedring; de saaledes indsamlede Penge skulde Lagmanden Ivar og Agmund Svade forvare og aflægge Almuen Regnskab derfor". I den sidste klager Kongen over, at Sysselmændene paa Hålogaland plejede ofte uden Grund at opbyde Folk og Skibene, to, tre eller flere Gange om Aaret, for derved at udpresse Løsningspenge af Indbyggerne; hvilket han nu under Straf af 8 Ertogers og 13 Marks Mulkt forbød. Disse Udbud, ligesom hine tildeels tilbagekaldte Bestemmelser om overordentlige Udrustninger vilde eller kunde vel ej have fundet Sted, hvis ikke Fiendens hyppige Anfald havde givet Anledning dertil.

Handelen med Finnerne antog nu ogsaa en anden Charakter, da den efterhaanden, som det synes, ophørte at drives ved de kongelige Ombudsmænd, men derimod blev et Monopol

for Bergens Borgere. Naar dette tog sin Begyndelse, har været, om ej omtvistet, saa dog idetmindste ikke retteligen oplyst, da en betydelig Fejltagelse i denne Henseende længe fandt Sted. Den første Forordning, man har derom, er Kong Haakon Magnussøns (den yngres) Retterbod af 18de Juni 1361. Dateringen udtrykkes saaledes: Fredag efter St. Botolfi Dag i vort 6te Regjeringsaar. Nu forvexlede man Kong Haakon Magnussøn den yngre med Haakon Magnussøn den ældre, der besteg Thronen 1299, og fik følgelig tid, at Retterboden var af Aaret 1305. Derpaa grundede man nu flere indgribende Slutninger, saaledes heder det i Amtmand Hammers historiske Underretning om Finmarkens Handel: "fra den Tid (1305) kan man regne den finmarkske Søstrands og Øernes Bebyggelse af Nordmænd, thi da de Bergenske havde Handelen paa Finmarken, flyttede adskillige Borgere fra Bergen med deres Familie og satte sig ned i Finmarken. At Retterboden er at tilskrive Haakon den yngre, og saaledes fra 1361, sees tilstrækkeligt af den Omstændighed, at den er forsegleet af denne Konges Canzler Peter Erikssøn¹, og Coloni-

1 Jfr. Saml. i. d. N.F. Spr. og Hist.. V. 622; Grønlands hist. Mindesm., III. 119.

-293-

sationen ved Nordmænd staar altsaa ikke i mindste Maade i Forbindelse med denne Retterbod, da vi finde Bumænd(dvs.): norske Colonister) allerede omtalte i den ovennævnte Retterbod af 12te August 1313, ligesom der i "Grændseskjellet mellem Norge og Rusland, der maa henføres til 1326 eller deromkring (N.g.L. III. 152), beraabes paa Udsagn af gamle Bumænd¹ og Finner, hvilket endog vidner om en i mere end een Generation stedfunden Bebyggelse. Lige-ledes nævnes i en Variant i Intimationen til Kong Haakons Retterbod af 15de Mai 1311, der ifølge sin Natur blot kan angaa virkelige Nordmænd eller norske Undersaatter, "alle Mænd mellem Lindesnæs og Vargø", hvoraf der altsaa kan sees, at der boede Nordmænd lige til Vargø, men at dette ogsaa angives som det yderste af Nordmænd beboede Punct (N. g. L. III. 90). Men tage vi Forordningen af 1361 for os, saa finde vi, at den virkelig synes at forudsætte en ældre Ret for Bergens Borgere til at befare de norske Skatlande, hvoriblandt Finmarken. Der staar (N.g.L. III. 181):

Vér viljum at þer vitit at innlenzkir kaupmenn i Björgvin kærðu fyrir oss ok ráði váru, at ymisir várir umbodsmenn hafa hindrat þeim i kaupferðum þeirra ok hafa lagt á þá nökkurar svá þyngslir, þær sem eigi váru áðr á lagðar i þeirra forellra daga. Nú sakar vára beztra manna

bænastaðar ok svá sakar þeirra hævesku ok góðvilja er þeir gerðu oss núaf réttum kærleika í várri þurft ok ríkisins nauðsyn; Þá höfum vér lofat þeim at sigla með sínum varning suðr ok norðr í váru ríki ok til skattlanda várara med sinum varning, ok frjáltslega kaupa ok selja i öllum þeim stöðum, sein lögbók váttar ok várir forellrar hafa skipat ok siðvani fornir ok gamall. réttir segir til; Þvi fyrirbjóðum vér fullkomlega öllum mönnum ok einkanlega sýslumönnum várum ok þeirra umbodsmönnum ok várum, þessa vára skipan ok goðvilja at hindra eðr tálma fyrir ádrnefndum kuplyð i Björgvin, nema hverr etc.

D. e. “Vi ville, at I skulle vide, at de indenlandske Kjøbmænd i Bergen klagede for os og vort Raad, at forskjellige af vore Ombudsmænd have hindret dem i deres Kjøbfærder og paalagt dem nogle Tyngsler, som ej forhen, i vore Forfædres Dage, vare dem paalagte. Nu ifølge vore bedste Mænds Bøn og paa Grund af den Høflighed og Godvillie, de nu have viist os af ret

1 Jfr. Antiquités Russes, II. tab. XIV. d, pag. 493 . 94. I et Vers i Ketil Hæings Saga Cap. 3 (Forn. Sög. Nordrl. II. 120) omtales Bumænd bukarlar, men Verset selv er vel neppe ældre end 1300.

-294-

Kjærlighed i vor Nødtørft og Rigets Nød, da have vi tilladt dem at sejle med sine Varer syd og nord i vort Rige og til Skatlandene med sine Varer og frit kjøbe og sælge paa alle de Steder, ligesom Loven vidner og vore Forfædre have anordnet og gammel-Ret tilsiger; thi forbyde vi fuldkommeligen alle Mænd, især vore Sysselmænd og deres og vore Ombudsmænd, at hindre eller indskrænke denne vor Anordning og Godvillie for ovennævnte Kjøbmænd i Bergen; i modsat Fald etc.

Om man nu end ikke, hvad jeg heller ikke antager rigtigt, bør sætte Ordene ”sem lögbók váttar ok várir forellrar hafa skipat etc.” i Forbindelse med ”öllum þeim stöðum” hvorved den Mening vilde fremkomme, at Retten til at kjøbslaa i Skatlandene allerede var gammel, omhandlet i Lovbogen og tilstaaet af tidligere Konger, om nu end, hvad der vist er det rette, Udtrykkene “som Lovbogen” etc. blot gaa paa Handels-Maaden, ej paa Stederne, saa synes det dog, som om den Indskrænkning, de kongelige Ombudsmænd havde paalagt Kjøbmændene, netop bestod i at hindre dem fra at drive den Handel paa Skatlandene, der her bevilgedes dem. I Kong Haakon Magnussøns Forordning af 1302 (N.g.L. III. 134) og Kong Magnus Erikssøns af 1348, om Handel paa det nordlige Norge og Skatlandene, er det kun udenlandske Kjøbmænd, hvem Forbudet derimod gjælder, og dette Forbud maa betragtes som en Ophæv-

else af den Ret, Kongen i 1343 gav Lybek, Hamburg, Wismar, Rostock, Stralsund og Greifswalde, samt alle hanseatiske Kjøbmænd i Almindelighed, at købe og sælge, hvor de vilde i Landet, og opholde sig der, saalænge de vilde, med mindre ogsaa her Skatlandene, hvortil Finmarken regnedes, stiltiende ere undtagne. Imidlertid synes det dog af den Omstændighed, at Forordningen af 1361 blev vidimeret samme Aar, og at den er optagen i hanseatiske Copibøger, at man betragtede den som Hovedhjemmelen for den af hine Kjøbmænd udøvede Ret. Rimeligviis staar Forordningen i Forbindelse med Kong Magnus's Forbehold af Skatlandene for sig selv, da han overgav Regjeringen til Sønnen Haakon (Annaler ved 1350). Ved indenlandske Kjøbmænd forstaaes her heller vistnok ikke alene de indfødte norske Kjøbmænd i Bergen, men især dem af tysk Herkomst som havde bosat sig der, modsat de udenlandske Kjøbmand fra Tydskland og blotte Vintersiddere. Dette sees ved Sammenligning af Udtrykkene i denne Forordning med dem i den kun 3 Dage ældre Stadfæstelse og Udvidelse af Bergens Privilegier, der udtrykkelig om-

-295-

taler "utlenzkir kaupmenn af sjóstöðum i Þyzkalandi, þeir sem til koma staðarins eðr héru vetrsetar oc Henza bræðr"; ligeledes ved Anvendelsen af det plattyske Ord Coplüde (kuplyð) der var det sedvanlige Navn, hvormed de tyske Kjøbmænd betegnedes; endelig deraf at Forordningen indtoges i hanseatiske Copibøger som et vigtigt Actstykke, hvortil kommer, at de indenlandske Kjøbmænd i Bergen paa denne Tid neppe havde noget at betyde. Hålogalands og Finmarkens Afhængighed af Bergen maa allerede før Midten af det 14de Aarhundrede have været fuldkommen befæstet, da vi, trods, det urimelige i geografisk Henseende, finde Hålogaland henlagt til Bergens Skatteoppebørselsdistrict (*fēhirzla, thesauraria*), see Biskop Haakons Breve af 1ste Juli og 3die November 1340 (Saml., V. 150, 152, 157). Det rimeligste havde været, at det hørte til Thronhjems District, men Aarsagen maa have været den, at allerede da den meste Handel med Hålogaland og Finmarken dreves fra og i Bergen. Efterhaanden maatte Forbindelsen knyttes sterkere. Kong Haakon Magnussøn søgte ved Forordning af 3die Mai 1372 at indskrænke al Handel paa Kysten mellem Stad og Omsund (Viniarsund skal vist være Umiarsund, N.g.L. III. 190) til Kjøbstæderne, og Kong Olaf søgte ligeledes ved sin bekjendte Forordning af 19de August 1384 at gjøre en lignende Indskrænkning for hele det nordlige Norge, nordenfor Stad, hvorved Fiskepladsen Vaagen erklæredes for Hålogalands og Finmarkens Emporium; men det lykkedes dog ej derved at emancipere disse Provindser fra Bergens Overherredømme. Forbudet mod de ikke Indfødte at

drive Handel her vedblev og gjentoges i sin falde Strenghed; Englænderne, især fra Lynn og Boston, forsøgte at handle her med Magt og tillode sig endog at plyndre og røve (see Huitfeld, S. 760-761), hvorfor man ogsaa mødte dem med Magt og fratog dem Godset, hvorved, som det synes, flere bleve dræbte; dog bilagdes Striden ved en Overenskomst mellem Erik af Pommern og Kong Henrik VI 1432, idet Erstatninger m. m. vedtoges, men Forbudet blev staaende ved Magt og anerkjendt fra engelsk Side. (Thorkelin, Analecta, S. 126, 135; Huitfeld, S. 760; Reedtz, Repertoire de traités, S. 45).

Ogsaa med Hensyn til Hansestæderne gjentoges Forbudet i 1425, uaget Fredsslutningen i 1398 tilsagde dem alle af Norges forrige Konger bebrevede Friheder tilligemed de dermed for bundne gamle Sedvaner imidlertid er det nok muligt, at Skatlandene ej heri have været indbegrebne. De ansaaes nu for at

-296-

høre til Kongens Fatabur(*appanage*), og deres Befarelse betragtedes derfor med stor Jalousie. At Fredsslutningen med Hanseaterne i 1435, der gjengav dem deres forrige Friheder ogsaa gav dem Frihed til at handle med Hålogaland og Finmarken, hvilket enkelte have antaget, er neppe troligt i den Forstand, at de kunde udruste Skibe umiddelbart fra hanseatiske Havne til hine Egne. Men Hanseaterne vare, nu selv de eneste indenlandske Kjøbmænd i Bergen og udøvede saaledes Monopolet i fuldeste Udstrækning; thi de nordlandske Bønder, som i egne Jægter udførte deres Producter, søgte saagodtsom udelukkende til Bergen, hvis Kjøbmænd holdt dem i stadig Gjældsforbindelse. Imidlertid indskrænkedes Finmarkens Territorium ved Russernes og de Svenskes Overgreb, hvilket foranledigede de bekjendte Forviklinger, der omsider hidførte Kalmarkrigen og Tilværelsen af det saakaldte Fællesdistrikt. Fiskerierne lokkede flere og flere norske Handelsmænd til at nedsætte sig paa Finmarkens Kyster, der i det 16de Aarhundrede opnaaede sin højeste Grad af Prosperitet, thi Hanseaternes Magt var nu brudt, og Monopolet til Bergensernes Fordeel kunde ikke overholdes strengt, saaat de i Finmarken selv bosatte Handelsmænd udførte Varer directe til Udlandet og fremmede Skibe temmelig uhindret søgte Landets Kyster.

Men denne directe Udførsel tilintetgjordes ved et strengt Forbud 1562 til Fordeel for Bergenserne; dog vedblev endnu saavidt Concurrence, at Finmarkens Indbyggere endnu ej følte noget synderligt haardt Tryk, thi Tilladelse til at befare Finmarken tilstodes ofte undtagelsesviis enkelte indenlandske eller fremmede Individuer, og ved Octroy af 16de December 1619 fik det islandsk-færøiske Handelscompagnie i Kjøbenhavn, Malmø og Helsingør ogsaa

Tilladelse til at handle paa Nordland og Finmarken. Men i 1680 fik Bergenserne hele Finmarken i Forpagtning paa 6 Aar mod 200 Spdlr. aarligt, og derved tilføjedes Provindsen saa voldsomme Stød, at man, da de 6 Aar vare omme, maatte indskrænke Bergensernes Rettigheder ved Anordning af 28de Juli 1686 og Octroy af 2den April 1687. Kort efter ind-deeltes Finmarken i syv Handelsdistricter, og ethvert af disse bortforpagtedes fra 1ste Januar 1692 til enkelte Kjøbmænd i Bergen, mod visse, Forpligtelser, til at forsyne de respective Districter, Forpligtelser, der dog ej kunde overholdes eller bleve overholdte. I 1702 overdroges den finmarkske Handel til et bergensk Interessentskab for 12 Aar, efter hvis Ophør den frigaves

-297-

for alle i Bergen og Throndhjem samt paa Rigets nordlige Søkyster boende Borgere. Men 14 Aar efter blev ved Octroy af 1729 Monopolet paa den finmarkske Handel overdraget 3 kjøbenhavnske Kjøbmænd i 12 Aar, og fra denne Tid af blev Handelen i Københavnernes Hænder indtil 1789, da den aldeles frigaves. Det var paa høj Tid, thi Finmarken, der af Naturen har Saa rige Hjælpekilder, var ved den planmæssige Udsuelse siden 1562 næsten ødelagt; vel-havende Fiskerlejer og Handelssteder, hvor der havde staaet Kirker og Huse i et Antal, der gav dem Udseende af smaa Byer, vare tilintetgjorte. Siden Handelens Frigivelse er den naturligste Forsyningsmaade for disse Egne, nemlig med russiske Kornvarer i russiske Skibe fra det hvide Hav, mere og mere blevet den sædvanlige, og i vore Dage er Handelen med Rusland saaatsige den vigtigste i Finmarken.¹

¹ Se videre om denne Materie Hammer, "Hist. Efterretning om Finmarkens Handel", i Samlinger til det norske Folks Sprog og Hist. III. S. 261 sqq.; Bergs "Ventilationer om den nordlandske Handel", sammest. V. 590 sqq og Krafts Topografisk-statistisk Beskrivelse over Norge, 6te Deel, S. 595 sqq.